

Johan Snell, Danmarks første Bogtrykker.

En bibliografisk Undersøgelse

af

H. O. Lange.

Hvad man hidtil har vidst om den første Bogtrykker, der udøvede sin Kunst i Danmark, Johan Snell¹⁾, indskrænker sig til de to faktiske Oplysninger, som han selv giver i de to eneste kjendte Bøger, som han har sat sit Navn paa: at han i 1482 var i Odense og trykte Caorsins latinske Beretning om Rhodus' Belejring af Tyrkerne, og at han den 20de December 1483 i Stockholm fuldførte Trykningen af „Dialogus creaturarum moralizatus“. En Mand, der var Danmarks Prototypograf, og som trykte den første daterede Bog i Sverrig, har Krav paa Historikeres og Bibliografers Opmærksomhed, og det er Umagen værd at undersøge de hidtil forfægtede Hypoteser om, hvorfra han kom, og om hans Stilling indenfor Bogtrykkerkunstens Udøvere i det 15de Aarhundrede.

En nøje Undersøgelse af Bøger fra det 15de Aarhundrede, af de i dem anvendte Typer og disses Snit, samt af Bøgenes Udstyrelse kan med temmelig stor Sikkerhed oplyse om, i hvilket Land den paagjældende

¹⁾ Saaledes kalder han sig i Slutningsskriften til Dialogus creaturarum. I Caorsins Bog kalder han sig *Snel*.

Bogs Ophavsmand har faaet sin Uddannelse, og hvor han hører hjemme. Der dannede sig forholdsvis hurtigt, efter at Bogtrykkerkunsten havde udbredt sig til Landene omkring Tyskland, nationale Stilarter og forskellige Skoler, der gjøre sig gjældende med Hensyn til baade Typer og Udstyrelse. Man har da ogsaa ladet sig lede af Karakteren af Snells Typer og har derved søgt at paavise det Land, som han forlod for at bringe sin Kunst til Norden.

Forinden vi imidlertid gaa over til at undersøge, hvad der i saa Henseende lader sig godtgjøre, ville vi forsøge at forøge det Materiale, som skal danne Grundlaget for vore Slutninger. Og vi tro at kunne paavise tre Bøger, som ere udgaaede fra Snells Presse, hvilke hidtil ere undgaaede Bibliografernes Opmærksomhed. De findes alle i det store kongelige Bibliotheks rige Inkunabelsamling.

Den første Bog, som vi saaledes ville lægge Beslag paa som en Frembringelse af Joh. Snell, er et Breviar for Odense Stift, af hvilket der kun kjendes et Exemplar, der er meget defekt baade i Begyndelsen og Slutningen. Det er beskrevet af Bruun (Aarsber. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. p. 16—17), og det henføres af ham til en af de Presser, som i Tiden efter 1480 arbejdede i Lübeck. I komplet Tilstand har Bogen bestaaet af 504 Blade, den har nu kun 460 Blade, idet de 20 første og 22 sidste samt 2 Blade inde i Bogen mangle. Derved er altsaa Slutningsskriften (Kolofonen) gaaet tabt, der sandsynligvis har indeholdt en Omtale af, hvem der har ladet Breviarieret trykke, og muligvis ogsaa har givet Bogtrykkerens Navn.

En nøjere Undersøgelse af de i denne Bog anvendte

Typer og andre Forhold ved den fører dog til det interessante Resultat, at Bogen er trykt af Snell og sandsynligvis under hans Ophold i Odense 1482.

Der er anvendt to Slags Typer, en større og en mindre, i Breviariet, begge af afgjort tysk Snit. Men den store Type er nøjagtig den samme som den i Caorsins Bog anvendte¹⁾, hvilket omhyggelig Sammenligning og Udmaaling har godtgjort.

Formatet er det samme, Antallet af Linier paa Siden stemmer overens for de Siders Vedkommende, hvor i Breviariet den store Skrift udelukkende anvendes, Sidens Brede og Højde er den samme i begge Bøger, saa man skulde tro, at de vare satte i samme Ramme. En karakteristisk Lighed er det, at i begge Bøgerne er Signaturerne anbragte tilvenstre for Sidens Midtlinie, hvilket synes at være en for Snell særlig Anordning; i „Dialogus creaturarum“ er det samme Tilfældet.

Vi tage derfor ikke i Betænkning at tilskrive Joh. Snell Trykningen af dette Breviar.

Paa Odense Bispestol sad fra 1475 til 1504 Karl Rønnev. Domprovst var Hans Urne, hvis Testamente²⁾ fra 1503 tilfulde udviser hans Interesse for Literaturen; han havde ladet trykke Skolebøger for fattige Skole drenge i Odense og bortskænkede adskillige Bøger til kirkeligt Brug. En Bogtrykker, som han havde anvendt, Simon Brandt, havde oppebaaret ikke mindre end 2554 Mark for udført Arbejde. Biskoppens og Domkapitlets Interesse for at tage den nye Kunst i Kirkens Tjeneste vides at have været særlig levende. Odense Stift var nemlig det første Stift i Norden, som fik sit Missale

¹⁾ En Prøve er afbildet hos Bruun, Anf. Skr. I. Tvl. 1.

²⁾ Danske Magazin I. S. 293 ff.

trykt, allerede 1483 i Lübeck hos Lucas Brandis. Det næste Stift i Danmark, som fulgte Exemplet, blev Slesvig; Bogtrykkeren Stephan Arndes kaldtes 1486 fra Lübeck til Slesvig, hvor han udførte det smukke Missale Slesvicense. Kjøbenhavn fik først 1510 sit Missale trykt, ogsaa af en indkaldt Bogtrykker Matthæus Brandis.

Et Breviar for Odense Stift fra 1497 er udført i Lübeck af Lucas og Matth. Brandis, men det er et nøjagtigt Optryk af det, som her er Tale om. Dette er langt ældre, hvilket hele den typografiske Udstyrelse viser.

Er det altsaa trykt af Johan Snell, saa synes Forholdet naturligt at maatte have været dette, at denne Bogtrykker blev indkaldt af Biskoppen og Domkapitlet for at trykke Breviariet. Han har da ved Siden af trykt Caorsins Bog og maaske andre mindre Skrifter til Kirkens eller Skolens Brug, som nu ere tabte.

Paa samme Maade trykte Stephan Arndes i Slesvig 1486 foruden det store Missale en lille Skolebog: „Remigius seu Dominus que Pars“ paa 27 Blade¹⁾.

Sandsynligvis opstillede Johan Snell sin Presse i Bispegaarden og lønnedes af Biskoppen. Det er værdt at lægge Mærke til, at Papiret, som anvendes i Breviariet, ikke er det samme som i Caorsins Bog, dette sidste er en Del tyndere. Vandmærkerne ere ogsaa forskellige. Det er vel rimeligt, at Domkapitlet, der bekostede Trykningen, selv forskrev Papiret, medens Snell til Caorsins Bog, der jo var en privat Entreprise, skaffede sig Papir fra en anden Kilde.

For saa vidt som vi tør antage, at Trykningen af

¹⁾ Bruun, Anf. Skr. I., S. 34—38.

Breviarium Otthoniense var Anledningen til Joh. Snell's Ophold i Odense, maa vi vel være berettigede til at formene, at dette bestilte Arbejde blev udført *før* Caorsins lille Bog. Trykningen af det voluminøse Breviar har sikkert taget temmelig lang Tid for en Bogtrykker med et lille Materiel, som Snell vel har været. Han er vel derfor allerede 1481 kommen til Odense, og Breviarium Otthoniense synes at kunne udgives for den ældste Bog trykt i Danmark; i ethvert Tilfælde er det den første i Danmark trykte Bog af national Betydning.

Odense Breviarieret giver os imidlertid et nyt Spor at følge, thi foruden den større Type, som kjendes fra Caorsins Bog, benyttes der i det en mindre gothisk Type, som for enkelte af de store Bogstavers Vedkommende viser en noget anden Stil, medens f. Ex. det særlig karakteristiske *M* viser det samme Snit i den store og den lille Skrift. Opgaven bliver nu at finde andre Bøger trykte med denne mindre Type, eller i hvilke den er anvendt, hvorved vi muligvis vilde kunne faa nye Data ihænde.

Der kan nu i Virkeligheden paavises to Bøger, trykte med denne Type. Da de ikke tidligere ere beskrevne udførligt af Bibliograferne, gives her en Beskrivelse.

1. Sixtus IV.s Bulle mod den tyske Ordens Stormester Berndt van der Borch osv. 1479.

Bl. 1 a. Bulla spoliacionis iniuriarum deuastacionum castrorum | et captiuacionum Archiepiscopi prepositi decani et canonicorum | et aliarum personarum sancte Rigensis ecclesie per fratrem bernardum | de borch magistrum et Symonem de borch Episcopum venaliensem¹⁾ | Commendatores præceptores et ceteros fratres ordinis theotonico | rum in liuonia degentes Anno lxxix. decima die marcij | pontificatus domini nostri Sixti pape quarti anno viij Instante

¹⁾ (!) ∴ revaliensem.

ve|nerabili viro domino magistro degenhardo hilleholt
cano[nico et procuratore ecclesie rigensis memorate etc.]
Sixtus Episcopus seruus seruorum dei venerabilibus | (etc.).
Bl. 14 b, L. 8: Placet domino nostro pape pro secunda parte com-
missi|onis huius Audiant et referant Cardinales supra-
dicti |

14 Blade 4to, 29—34 Linier. Uden Signaturer, Blad-
tal og Kustoder. Uden Trykkested, Bogtrykkernavn og
Aarstal. Lille gothisk Skrift. Navnet *Sixtus* Bl. 1 a
L. 10 trykt med Missaltyper. Som Bindetegn bruges /.

Panzer IV. 464 nævner Titelen efter Bibl. Thott.
VII. 227. Hain aftrykker No. 14804 Panzers Notits.

Bogen indeholder foruden Sixtus IV.s Bulle af 19. Aug.
1479¹⁾ to pavelige Resolutioner i Anledning af den tyske
Ordensmesters Overgreb mod Erkebiskop Silvester af
Riga; den sidste er fra December Maaned 1479, saa
Bogen kan ikke være trykt førend i Løbet af Aaret 1480.
Den er temmelig daarligt trykt; Registret er slet, og
Siderne ere af ulige Størrelse; det hele synes at forraade
en Begynder.

2. Nic. Weigel, *Clavicula indulgentialis*. U. St.
1480. Fol.

Bl. 1 a Kol. 1, Qui me non voluit num|quam feliciter soluit :- ||
Incipit clauicula indulgentialis et ab|solutionis sacerdo-
talis secundum abbreviatum | latissime summe venerabilis
Nico weigel | sacre theologie baccalarij formati : | ualidis-
simi theologi de indulgentia ple[naria ad Johannem
episcopum Mijsznensem | sacre theologie professorem tem-
pore con|cilij basiliensis Anno Christi Mcecc:xli : | (etc.).

Bl. 42 b Kol. 2, i Slutningen: Finis est Deo gra-[tias Sub annis do-
mini Millesimo-[quadringentesimo]-[octuagesimo Amen-]

42 Blade, 2 Kol. Fol., 48 Linier. Uden Signaturer,
Bladtal og Kustoder. Uden Trykkested og Bogtrykker-

¹⁾ Udgivet efter Originalen i Codex diplom. Regni Poloniae. V.
1759. S. 146—53.

navn. Lille gothisk Skrift. Bl. 1 a Kol. 1 L. 1 samt Kapiteloverskrifterne med Missaltyper. Som Bindetegn bruges /.

Panzer IV. 24. Hain No. 16154. Ingen af dem har dog seet Bogen.

Denne Bog er anden Udgave af Weigels Værk, en Udgave u. St. o. A. (Hain No. 16153) synes at være ældre. Den er betydelig bedre trykt end Sixtus IV.s Bulle, skjønt den er udgaaet fra Pressen samme Aar. Papiret, som er anvendt i disse to Bøger, viser vel ikke samme Vandmærker, men er dog aabenbart af beslægtet Oprindelse. Vandmærkerne i Sixtus IV.s Bulle ere *p*, Enhjørning og et Vaabenskjold med 2 Lilier og 2 Delfiner, Vandmærkerne i Weigels Bog ere *p* og et Skjold med 3 Lilier. Vandmærkerne kunne altsaa tyde paa et fransk Fabrikat.

Har nu Joh. Snell trykket disse Bøger? Bevises kan det ganske vist ikke, men der er en ikke ringe Sandsynlighed derfor. Ligesom Caorsin-Typen er enestaaende og ikke findes i noget andet kjendt Bogtrykkeri i det 15. Aarhundrede¹⁾, saaledes er Weigel-Typen hidtil kun fundet i disse to Bøger samt i Breviarium Otthoniense. Snell var i Besiddelse af Typen under sit Odenseophold 1482, den er ellers kun fundet i to Bøger fra 1480; der er da en vis Rimelighed for, at disse to Bøger ere Frembringelser fra Snells Presse, medens den endnu var opstillet udenfor Danmark.

Naar man hidtil har villet gjøre begrundede Slutninger om Joh. Snells Nationalitet, har man taget sit Udgangspunkt fra „Dialogus creaturarum“, fuldendt i

¹⁾ En mulig Undtagelse skal senere blive Gjenstand for Drøftelse.

Stockholm den 20de December 1483. Tidligere opstillede man vel uden Forsøg paa Bevis den Paastand, at Joh. Snell har været fra Tyskland¹⁾; men en paa Dialogus creaturarum støttet Formodning udtaltes først af Bruun²⁾ og Klemming³⁾; de urgere Typernes hollandske Karakter og paavise, at Navnet Snell fandtes hyppig i Holland. Klemming mener, at han kom fra Gouda i Holland, hvor Gerard Leeu 1480 havde trykt den Udgave af Dialogus creaturarum, som Snell benyttede til sit Optryk i Stockholm 1483. Denne Theori har faaet en uheldig Udvidelse af W. M. Conway i hans ellers fortræffelige Bog: *The Woodcutters of the Netherlands in the 15. Century* p. 152—53. Han anfører det mærkelige i, at Snells Bogtrykkermærke i Dialogus creaturarum⁴⁾ er en Kopi af Leeu's, og gjør endvidere opmærksom paa en lille Bog „Kompst van Keyser Frederick te Trier“. U. St. o. A. 4to, som han paastaaer er trykt med en Type, der, hvis den ikke er den samme, i høj Grad ligner Joh. Snells Caorsin-Type. Denne Bog ansætter han til omkring 1486. Han mener, at Træsnittene i den vise hen til Gouda, og han udtaler den Formodning, at Snell var en Kollega af Gotfred af Ghemen og fulgte hans Exempel, at udvandre til Danmark. Dette er urigtigt; thi Snell var i Odense 1482 og Gotfred af Ghemen kan først være kommen til Kjøbenhavn efter 1488. Den af Conway omtalte lille Bogs mulige Plads indenfor

¹⁾ J. O. Alnander, *Hist. artis typogr. in Suecia*. Ups. 1722. P. 28—29. Hain, *Repert. bibliogr.* II. 237. Reuterdaahl, *Svenska Kyrkans Hist.* III. 2. P. 466.

²⁾ *Anf. Skr.* I. P. 13.

³⁾ Klemming och Nordin, *Svensk Boktryckeri-historia*. S. 147. Klemming, *Sveriges Bibliografi 1481—1600*. S. 6.

⁴⁾ Afbildet i Klemming, *Sveriges Bibliografi*. S. 7.

Frembringelserne af Snell's Presse, skal senere blive omtalt.

Denne Formodning om Snell's hollandske Oprindelse lader sig imidlertid vanskelig forlige med Anvendelsen i hans Tryk af to afgjort tyske Typer: Caorsin-Typen og Weigel-Typen; ligeledes synes det underligt, at de kirkelige Autoriteter i Odense skulde forskrive en Bogtrykker saa langvejs fra, med mindre man vilde antage, at Joh. Snell skulde være kommen af egen Drift for at prøve sin Lykke og da var bleven antagen til at udføre det store Arbejde for Domkapitlet.

Jeg skal derfor gjøre et Forsøg paa at begrunde en anden Opfattelse, der henviser Joh. Snell til Nordtyskland, og som synes at give en sandsynlig Forklaring paa de Fænomener, som hans Tryk frembyde.

Selve Navnet Snell findes i det 14de og 15de Aarhundrede almindelig udbredt i hele Nordtyskland, hvor det plattyske Sprog var det herskende¹⁾.

Caorsin-Typen er af afgjort tysk Karakter, hvilket allerede bestemt er udtalt af Bruun.

Weigel-Typen fremviser adskillige karakteristiske Mærker, der vise hen til Michaelisbrødrenes bekjendte Trykkeri i Rostock. Dette Bogtrykkeri indrettedes 1475 af Brødrene af det fælles Liv i St. Michaelsklosteret, og 1476 udgik fra deres Presse en smuk Udgave af Lactantius. Bibliograferne have været meget uenige om, paa hvilken Egn Lactants-Typen peger hen som det Sted, hvorfra Michaelisbrødrene indførte Bogtrykkerkunsten i

¹⁾ Bl. a. henvises til Codex dipl. Lubecensis. 1. Abth. IV. 598, VI. 379, 385, VIII. 738. — Brem. Urkundenbuch. III. 46, 363. — Hansische Geschichtsquellen. I. 170, VI. 45, Anm. 3. — Mecklenburg. Urkundenbuch IV. B. 342. XI. 572.

Mecklenburg. Der er aldeles uden virkelig Grund peget paa Brüssel, hvor andre Brødre af det fælles Liv drev et Bogtrykkeri; man har ogsaa tænkt paa Köln og Klosteret Wydenbach i Kölns Nærhed. Baade Lactants-Typen og Weigel-Typen har et *D* med bølgeformet Grundlinie. *M* i Weigel-Typen og *N* i Lactants-Typen vise et nært Slægtskab. *H, L, R, T, V* vise ligeledes karakteristiske Ligheder. Snell har gothiske Former for *A* og *C* i Stedet for Lactants-Typens halvromanske; dog finde vi et Sted i Sixtus IV.s Bulle en romansk Form for *C*, svarende til Michaelisbrødrenes.

De i Weigels Bog og i Sixtus IV.s Bulle anvendte Missaltyper vise det samme Snit som de, der anvendtes af Michaelisbrødrene og af Bogtrykkerne i Lübeck.

Endelig er der Dialogus-Typen, anvendt af Johan Snell 1483. Den er erklæret for at være af et afgjort hollandsk Snit, og det er ogsaa det første Indtryk, som man faaer af den. Naar jeg i det følgende vil forsøge at paavise, at ogsaa den peger paa Nordtyskland, saa er jeg mig dette Forsøgs Dristighed bevidst, idet jeg har Nordens største bibliografiske Autoriteter imod mig; dog frembyder min Opfattelse en ikke ringe Sandsynlighed, naar den sees i Sammenhæng med Bogens typografiske Genesis.

Klemming har paavist, at Snell trykte sin Udgave af *Dialogus creaturarum* efter et Exemplar af Gerard Leeu's Udgave, trykt i Gouda 1480. Leeu's Træsnit ere kopierede i en noget formindsket Maalestok, kun vende Figurerne til den modsatte Side. Enkelte af Træsnittene i Leeu's Udgave ere større end de øvrige, de tilsvarende i Snell's Udgave udmærke sig ligeledes ved deres Størrelse. Snell kopierede det ham foreliggende Exemplar

saa troligt, at som en Følge af en Fejl i de to Registres Indhæftning foran i Snell's Exemplar af Leeu's Udgave ere Registrene i Snell's Udgave byttede om paa den mest meningsløse Maade, idet Overskriften til det første Register staaer over det andet, hvilket er sat foran det første Register. Den sidste Dialog har i Snells Udgave ligesom i Leeu's Nummeret 123 i Stedet for 122. Leeu's Bogtrykkermærke bag i Bogen har Snell taget til Mønster, han sætter det svenske Vaaben i Stedet for Byen Goudas og foretager lignende Modifikationer med det. Slutningsskriften hos Snell følger Leeu's temmelig nøje saavel med Hensyn til Udtrykkene som til Arrangementet under det store Bogtrykkermærke¹⁾.

Saavidt gik Snell i at kopiere sit Forbillede. Efter min Formodning er han gaaet et Skridt videre endnu: han har ogsaa villet efterligne Leeu's Typer.

Leeu trykte sin Udgave af *Dialogus creaturarum* med den for Holland saa karakteristiske fede, gothiske Skrift, som man kalder *Duitskrift*²⁾; den er grov og massiv med mange Kanter og Spidser, der udgaa fra det fede Bogstavlegeme, og den viser tydeligt tilbage paa de ældste xylograferede Bøger og de ældste Bibeltyper, som anvendtes i Mainz. Den varieredes af de gamle hollandske Bogtrykkere og Skriftstøbere indenfor visse Grændser, og Typer af dette karakteristiske Snit benyttedes endnu langt ind i forrige Aarhundrede i Holland.

Snell's Dialogus-Type³⁾ er ikke fundet anvendt uden-

¹⁾ Afbildet hos Klemming, Sveriges Bibliografi S. 7.

²⁾ Beslægtet med Englændernes *black letter*.

³⁾ Prøver findes hos Bruun, Anf. Skr. I. Tvl. 1 og hos Klemming, Anf. Skr. S. 7.

for Sverig; den har det tilfælles med Duitskriften, at den er en fed, stor gothisk Skrift, i hvilken de smaa Bogstaver ere kantede og vise mange karakteristiske Spidser. Derimod ere de store Bogstaver ingenlunde af det for Duitskriften almindelige Snit, og det er særlig for disses Vedkommende, at der kan blive Tale om udpræget Stil.

Jeg troer, at vi i Dialogus-Typen have en formindsket Missalskrift. De smaa Bogstaver ville da ganske naturlig komme til at ligne Duitskriftens, da denne for de smaa Bogstavers Vedkommende paa en Maade kan opfattes som en Reduktion af Missalskriften eller rettere den gamle Mainzer Bibeltype. De store Bogstaver i Dialogus-Typen pege afgjort mere hen paa den i Nordtyskland anvendte Missalskrift end paa Duitskriften. En nøjagtig Sammenligning med de Missaltyper, som udgik fra Lucas Brandis' Skriftstøberi i Lübeck 1479, og med dem, som anvendtes hos Michaelisbrødrene, viser karakteristiske Ligheder særlig ved Bogstaverne *A, D, M, N, P, S, U*.

Snell har villet gjøre sin Udgave af Dialogus creaturarum til et Pragtværk ligesom Leeu's Udgave, og han har da støbt nye Typer til den, for ogsaa med Hensyn til Typernes Størrelse at komme sit Forbillede nær. Men just fordi han ikke var en Bogtrykker af den hollandske Skole, har han ikke frembragt en Variation af Duitskriften; han har holdt sig til et Snit, som han kjendte, nemlig Missalskriften; den formindskede han og fik derved en Skrift, som i Størrelse og Fedme kunde konkurrere med Leeu's Duitskrift, men som i Stil og Skjønhed afgjort staaer langt tilbage. Særlig uheldig har Snell været med Hensyn til at finde den rette Propor-

tion mellem store og smaa Bogstaver; de store ere altfor store i Forhold til de smaa.

Efter denne Opfattelse vil altsaa Dialogus-Typen kunne pege i samme Retning som de øvrige Data, at vi maa henføre Joh. Snells tidligere Virksomhed som Bogtrykker til Nordtyskland.

Sixtus IV.s Bulle maa utvivlsomt være trykt i Nordtyskland. Bogen er rettet mod den tyske Ordens Stormester og blev sandsynligvis foranstaltet udgivet af dennes Modstandere, det kirkelige Parti i Østersøprovincerne. Hvor skulde de vel henvende sig undtagen til en Bogtrykker i en af de betydeligere Byer ved Østersøen? Hvor Bogen er trykt, lader sig selvfølgelig ikke paavise; at det ikke var i Riga, er utvivlsomt, da denne By i disse Aar var i den tyske Ordens Magt.

I Aaret 1480 var der ved Østersøen kun to Bogtrykkerier, det ene i Lübeck, som blev drevet af Brødrene Lucas og Matthæus Brandis¹⁾, og det andet i Michaelisbrødrenes Kloster i Rostock. Jeg fremsætter det som en Formodning, hvad der synes mig at maatte blive Resultatet af de foreliggende Data, at Johan Snell var en Nordtysker, der i sin Læretid har været i Forbindelse med Michaelisbrødrene i Rostock, at han i en af de større Hansestæder ved Østersøens Kyst i Aaret 1480 trykte de to Bøger med Weigel-Typen, og at han i 1481 eller 1482 blev kaldt til Odense af Biskop Rønnow og Domkapitlet for at trykke Breviarium Otthoniense. I 1483 kom han til Stockholm, hvor han den 20de December fuldendte Trykningen af Dialogus creaturarum.

Angaaende hans senere Skjæbne vides intet positivt.

¹⁾ Barth. Ghotan kom næppe til Lübeck før 1484.

Klemming udtaler den Formodning¹⁾, at han er død i Stockholm kort efter 1483. Hans Typer finde vi nemlig senere anvendte af Bogtrykkeren Poul Griis i Upsala, fra hvis Presse der fra 1510 til 1515 udgik en Del dels latinske dels svenske Bøger. Den første af disse, et Psalterium, tryktes af ham 1510 „in domo venerabilis patris domini doctoris Raualdi Archidiaconi“. Titelbladet er forsynet med Ærkebiskop Jacob Ulfsson's Vaaben. 1514 trykte han en svensk Oversættelse af Joh. Gerson's *Ars moriendi*, som foranstaltedes paa Befaling af den samme Ærkebiskop. Poul Griis synes at have været i Ærkebiskoppens Tjeneste, og hans Bogtrykkeri indrettedes i Ærkedegnens Hus. Det ligger ikke fjærent at formode, at Jacob Ulfsson, som var Ærkebiskop allerede 1483, har købt Joh. Snell's Bogtrykkerinventar eller i ethvert Tilfælde en Del deraf, nemlig Dialogus-Typen, som anvendes i alle Poul Griis' Tryk, og Caorsin-Typen (eller maaske kun et Assortiment af den), som vi finde anvendt i Psalteriet fra 1510. Han har vel tilsigtet at drive et Bogtrykkeri i Kirkens og Skolens Interesse, men har først efter mange Aars Forløb fundet en Mand til at bestyre det, og Materialet var langt fra tilstrækkeligt til at udføre de større Arbejder, Missaler og Breviarier, som de svenske Domkapitler derfor lod udføre i Udlandet.

Klemmings Formodning kan være rigtig, at Snell er død i Stockholm; men hvad skulle vi da gjøre med den ovenfor omtalte lille Bog „Kompst van Keyser Frederyck te Trier“, som siges at være trykt med Caorsin-Typen? Den har været en Gaade for Bibliograferne. Campbell²⁾

¹⁾ Sveriges Bibliografi S. 90.

²⁾ Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe Siécle. No. 764.

henfører den til en ukjendt Bogtrykker i Byen Schiedam; Holtrop¹⁾ havde efter eget Sigende den samme Tanke, men mener dog, at der er større Sandsynlighed for, at den er trykt i Gouda.

Denne lille Bog paa 10 Blade i 4to med 27 Linier paa Siden fortæller i hollandske Vers om Kejser Frederiks Ankomst til Trier 1473. Der kjendes kun et Exemplar af den, indbundet sammen med en anden Bog: De Jeeste van Julius Cæsar. U. St. o. A. De synes, skjønt de ere trykte med forskjellige Typer, at stamme fra samme By, Papiret er efter Holtrops Sigende aldeles det samme i begge, og de Træsnit, der anvendes i dem, stamme i Følge baade Holtrops og Conways Vidnesbyrd fra samme Kunstners Haand. Holtrop er mest tilbøjelig til at henføre „Jeeste van Cæsar“ til Gouda, og han tænker særlig paa Gotfred af Ghemens Trykkeri der. Denne Bog kan ikke være trykt før 1486, da Maximilian nævnes i den som romersk Kejser, og Holtrop henfører derfor „Kompst van Keyser Frederyck“ til Tiden efter 1486.

Holtrop giver i sit anførte Værk Pl. 119 c et Facsimile af Bogens sidste Side. Det er ganske vist, at Typen i en ganske paafaldende Grad minder om Caorsin-Typen, hvad først Conway har gjort opmærksom paa. Om det er den samme Type, om Dimensionerne stemme nøjagtigt, lader sig kun paavise med Originalen i Haanden. Nogen Afgjørelse af dette Spørgsmaal kan foreløbig ikke gives, og det er derfor for tidligt at bygge noget paa denne Lighed. Med Conway's mislykkede Hypotese i Tanken kunde man være tilbøjelig til at vende Forholdet om og sige: Snell døde ikke i Stock-

¹⁾ Monuments typographiques des Pays-Bas. S. 115.

holm, han skilte sig af med de grimme Dialogus-Typer, som han maaske selv saa vare mislykkede, ligeledes solgte han et Assortiment af Caorsin-Typen, men selv drog han videre afsted som en ægte farendende Svend, han endte i Gouda og gav Gotfred af Ghemen Lyst til at forsøge sin Lykke i Danmark, hvor Snell havde banet Vejen for den ædle Bogtrykkerkunst. De Typer, hvormed Gotfred af Ghemen 1486 trykte Opusculum quintupertitum grammaticale, vise adskillige Mærker paa Slægtskab med Snell's Weigel-Type. Skulde Snell have udøvet Indflydelse paa den unge Gotfreds Udvikling som Skriftstøber og Typograf?

Det er mig ganske klart, at disse Undersøgelser om Johan Snell og hans Virksomhed ikke have bragt *sikre* Resultater udover de magre Fakta, som vare kjendte før. Men den her fremførte Formodning om hans Nationalitet synes mig at have Sandsynligheden for sig. Det typologiske Bevismateriale er saare vanskeligt at behandle, der udkræves et skarpt Øje og stor Erfaring med gamle Tryk. Jeg vil derfor være den første til at minde om ikke at overvurdere de Resultater, som bygges paa dette Materiale. Maatte vi kun ikke vente forgæves paa positive Oplysninger fra Aktstykker og hidtil ukjendte Tryk, der kunne give os Løsningen paa de mange Gaader, der knytte sig til Danmarks første Bogtrykker, og som ville kunne bekræfte, korrigere eller kuldaste de her fremsatte Formodninger om ham.
